

Η εκκαθάριση του Πανεπιστημίου μετά την Απελευθέρωση ¹

Προκοπής Παπαστράτης

Η τιμωρία των προδοτών και των δωσιλόγων υπήρξε ζήτημα που απασχόλησε τις συμμαχικές κυβερνήσεις από τα πρώτα σχεδόν στάδια του πολέμου. Η Δια-συμμαχική Συνδιάσκεψη για τα εγκλήματα σε βάρος αμάχων, που συνεδρίασε στο Λονδίνο τον Ιανουάριο του 1942, αποφάσισε ότι οι κατοχικές δυνάμεις και οι ντόπιοι συνένοχοι που βαρύνονταν για τέτοια εγκλήματα θα διώκονταν και θα δικάζονταν, και οι αποφάσεις του δικαστηρίου θα εκτελούνταν.¹ Το Συνέδριο του Λιβάνου τον Μάιο του 1944, το οποίο κατέληξε στο σχηματισμό ελληνικής Κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας, ενέκρινε ομόφωνα το Εθνικό Συμβόλαιο με το οποίο καθορίστηκαν τα κύρια ζητήματα που έπρεπε να αντιμετωπιστούν κατά τη μεταβατική περίοδο προς την Απελευθέρωση. Περιελάμβανε επίσης τις αρχές για τη διακυβέρνηση της χώρας αμέσως μετά την απελευθέρωσή της. Το κείμενο ανέφερε συγκεκριμένα την «επιβολή σκληρών κυρώσεων κατά των προδοτών της Πατρίδος και κατά των εκμεταλλευτών της δυστυχίας του λαού μας».² Η υιοθέτηση μιας τέτοιας απόφασης στο Λονδίνο τον Ιανουάριο του 1942 είχε προφανώς στόχο να ενθαρρύνει τους υπόδουλους λαούς της Ευρώπης και να προειδοποιήσει τις κατοχικές δυνάμεις. Εντούτοις, τις παραμονές της Απελευθέρωσης, η απόφαση αυτή είχε προσλάβει μια επιπλέον διάσταση, που όμως αγνοήθηκε από τους επίσημους φορείς. Είχε μετατραπεί σε πολιτικό ζήτημα. Η τιμωρία των προδοτών, μια έκφραση που μετά την Απελευθέρωση αντικαταστάθηκε σταδιακά από τον όρο «εκκαθάριση», αποτέλεσε τη λυδία λίθο πάνω στην οποία δοκιμάστηκαν πολλά ζητήματα: η εντιμότητα των προθέσεων της πολιτικής ελίτ, η εφαρμογή των δεσμεύσεων που είχαν αναληφθεί κατά τη διάρκεια του πολέμου, η ακεραιότητα των μεταπολεμικών κυβερνήσεων και, τέλος, η ιδεολογική αλληλεγγύη ανάμεσα σε κατηγορούς και κατηγορούμενους.

Σελίδα: 74

Αυτό ήταν φυσικά ένα πρόβλημα που αντιμετώπιζαν όσες χώρες βρέθηκαν υπό κατοχή, ενώ η Αγγλία και οι ΗΠΑ, μη έχοντας υποστεί αυτή την εμπειρία, είχαν την πολυτέλεια να κρίνουν εκ του ασφαλούς.

Η Διάσκεψη του Λιβάνου πραγματοποιήθηκε σε μια ατμόσφαιρα αμυδρά

¹ Για τη συγγραφή του άρθρου καθοριστική ήταν η χρήση του υλικού του Ιστορικού Αρχείου του Πανεπιστημίου Αθηνών, η δε βοήθεια του διευθυντή του Π. Κιμουρτζή και των συνεργατών του ανεκτίμητη. Το κείμενο, που δημοσιεύτηκε τροποποιημένο στην αγγλική έκδοση του βιβλίου, μεταφράστηκε και παρουσιάζεται εδώ στην πλήρη αρχική μορφή του.

¹ Η. Βενέζης, Εμμανουήλ Τσουδερός (Αθήνα 1966), 266-67.

² Γ. Παπανδρέου, Η Απελευθέρωσις της Ελλάδος (Αθήνα 1945), 77-78.

συγκαλυμμένης αντιπαράθεσης. Οι αντιπρόσωποι των μικρότερων αντιστασιακών οργανώσεων και των αστικών πολιτικών κομμάτων είχαν συνασπιστεί αποδεχόμενοι τις συμβουλές των Βρετανών για τη στάση τους απέναντι στους αντιπροσώπους των οργανώσεων του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ που καθοδηγούνταν από τους κομμουνιστές. Σε μια τέτοια ατμόσφαιρα, η τιμωρία των προδοτών προφανώς πρόσφερε την κατάλληλη ευκαιρία για να υπογραμμιστεί η εθνική ενότητα, την οποία φαινομενικά επιθυμούσε να εδραιώσει το συνέδριο. Δεδομένων των συνθηκών που επικρατούσαν, υπήρχε η εντύπωση μιας γενικής συναίνεσης πάνω στο ζήτημα αυτό. Ως τότε, ένα σημαντικό κομμάτι του αστικού κόσμου είχε υιοθετήσει στάσεις που κυμαίνονταν από την απρόθυμη αποδοχή μέχρι την απροκάλυπτη ενθάρρυνση των Ταγμάτων Ασφαλείας και της κυβέρνησης των δωσιλόγων στην Αθήνα. Ο σαφής τρόπος με τον οποίο το Εθνικό Συμβόλαιο αναφερόταν στην τιμωρία των προδοτών παρείχε τη βεβαιότητα, θεωρητικά, ότι η συγκεκριμένη στάση απέναντι στους δωσιλόγους θα άλλαζε. Η εξόριστη κυβέρνηση, αναγνωρισμένη από τους Συμμάχους ως νόμιμη κυβέρνηση της Ελλάδας από την αρχή της Κατοχής, τώρα, στις παραμονές της Απελευθέρωσης και με νέο προσώπιο ως Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας, επεδίωκε, μέσω του ζητήματος της αντιμετώπισης των δωσιλόγων, να αποβάλει την εικόνα μιας απύσχα εξουσίας που, σε πολύ μεγάλο βαθμό, λειτουργούσε αποκομμένη από τη φρίκη της κατεχόμενης Ελλάδας.

Κύριο μέλημα ήταν η λαϊκή της αποδοχή, αφενός ως νόμιμης οντότητας, κι αφετέρου ως πραγματικής νόμιμης κυβέρνησης του λαού. Μια τέτοια αποδοχή θα διευκόλυνε σε μεγάλο βαθμό την αδιαφιλονίκητη επιστροφή της στην απελευθερωμένη Ελλάδα. Η προοπτική της ειρηνικής επιστροφής των Βρετανών και της ελληνικής κυβέρνησης απασχολούσε σοβαρά τις αρμόδιες συμμαχικές αρχές σε μια εποχή που κυριαρχούσαν φόβοι ότι το ΕΑΜ/ΕΛΑΣ θα επιχειρούσε να καταλάβει την εξουσία. Κατά συνέπεια, η ελληνική κυβέρνηση, επειδή είχε την έδρα της στο εξωτερικό, έπρεπε να βασίσει τις προσπάθειές της να βελτιώσει την εικόνα της στο εσωτερικό της χώρας σε δύο ζητήματα: εθνική ενότητα, η οποία θα εξασφάλιζε την απαραίτητη σταθερότητα για να ανασυγκροτηθεί η χώρα· τιμωρία των προδοτών, η οποία θα ικανοποιούσε το αίτημα για δικαιοσύνη που είχε τόσο βάνουσα κακοποιηθεί στη διάρκεια της Κατοχής. Ήδη όμως την περίοδο αυτή πολιτικές σκοπιμότητες υπονόμειαν σοβαρά την προώθηση αυτών των δύο ζητημάτων, όπως γνώριζαν, αν δεν το επιδίωκαν ενεργά, ορισμένοι από τους συμμετέχοντες στο Συνέδριο του Λιβάνου. Η εκ των υστέρων γνώση επιτρέπει να διατυπωθεί το επιχείρημα ότι στις παραμονές της απελευθέρωσης οι προσδοκίες που έτρεφε ο ελληνικός λαός δεν ανταποκρίνονταν στην πραγματικότητα. Είναι γεγονός ότι την περίοδο εκείνη η διαφορά μεταξύ του επιθυμητού και του εφικτού πολλές φορές παραγνωρίστηκε σκόπιμα.

Σελίδα: 75

Αυτή η αντίδραση όμως ήταν σε μεγάλο βαθμό δικαιολογημένη από την ευφορία που προκαλούσε η προοπτική της απελευθέρωσης. Στο πλαίσιο αυτό και παρά τη ρητή προειδοποίηση που εξέδωσε η Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας στις αρχές Σεπτεμβρίου 1944, σύμφωνα με την οποία όσοι εξακολουθούσαν να υπηρετούν τον

εχθρό θα αντιμετώπιζαν «αμείλικτον τιμωρίαν», μια σειρά ενέργειες και παραλείψεις Ελλήνων και Βρετανών αξιωματούχων δημιούργησαν ευρύτατα την εντύπωση ότι οι προδότες θα έμεναν ατιμώρητοι.³ Η εντύπωση αυτή ενισχύθηκε όταν η κυβέρνηση δωσιλόγων του Ιωάννη Ράλλη, αγνοώντας προειδοποιήσεις που προέρχονταν από το εξωτερικό, εξακολούθησε να ψηφίζει νόμους που αφορούσαν τα Τάγματα Ασφαλείας. Οι νόμοι αυτοί αύξησαν τον αριθμό των αξιωματικών του τακτικού στρατού που υπηρετούσαν στα Τάγματα Ασφαλείας και φρόντισαν για τις προαγωγές τους σ' αυτά αλλά και σε όσες μονάδες επρόκειτο να δημιουργηθούν για τη διασφάλιση του νόμου και της τάξης στην ύπαιθρο. Επιπροσθέτως, εγκρίθηκε, κατά παράβαση της ισχύουσας νομοθεσίας, μια ειδική διάταξη για την απονομή μεταλλίου διακεκριμένων υπηρεσιών σε μια περίοδο που δεν υπήρχε εμπόλεμη κατάσταση αφού η κυβέρνηση των ανδρικών της Αθήνας δεν βρισκόταν σε πόλεμο με τη Γερμανία. Ως αποτέλεσμα, η απονομή του συγκεκριμένου μεταλλίου για πράξεις που υπερβαίνουν το «κοινό και επιβεβλημένο αυτοίς καθήκον» επεκτάθηκε στους άνδρες που υπηρετούσαν στις μονάδες των δωσιλόγων.⁴

Η δημοσίευση όλων αυτών των νόμων πραγματοποιήθηκε ενώ η κυβέρνηση των συνεργατών βρισκόταν σε κατάσταση αποσύνθεσης και οι υπουργοί της υπέβαλλαν τις παραιτήσεις τους. Ήταν φανερό ότι ο πρωθυπουργός Ράλλης ήθελε να περάσει το μήνυμα ότι προσπαθούσε, μέχρι και την τελευταία στιγμή, να περιορίσει τον κίνδυνο επικράτησης ανατρεπτικών ιδεολογιών (δηλαδή του κομμουνισμού) στην Ελλάδα. Στο κείμενο παραίτησής του την ημέρα που τα γερμανικά στρατεύματα αποχωρούσαν από την Αθήνα, ο Ράλλης δήλωνε ότι επέστρεφε στον ιδιωτικό βίο με καθαρή συνείδηση, έχοντας εκτελέσει πιστά το καθήκον του απέναντι στον λαό, έτοιμος να λογοδοτήσει για τις πράξεις του στις αρμόδιες αρχές.⁵

Η δήλωση αυτή εξέφραζε ένα αίσθημα που επικρατούσε σε σημαντικό τμήμα της «ηγέτιδος τάξεως», όπως την αποκάλεσε ο πρωθυπουργός Γεώργιος Παπανδρέου

³ Γ. Παπανδρέου, *Απελευθέρωσης*, 144. Σχετικά με την προθυμία να γίνουν αποδεκτές οι υπηρεσίες των Ταγμάτων Ασφαλείας, που διέπνεε σημαντικό τμήμα της Κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας, βλ. το ημερολόγιο του ποιητή Γ. Σεφέρη που, ως διπλωμάτης, είχε ακολουθήσει την κυβέρνηση στην εξορία, και σχολίασε με οργή, αγανάκτηση και σαρκασμό την ανικανότητά της να σταθεί στο ύψος των περιστάσεων. Γ. Σεφέρης, *Πολιτικό ημερολόγιο Α, 1935-1944* (Αθήνα 1979), 251, 254, 255 κ.ε. Σχετικά με τη στάση της βρετανικής και της ελληνικής κυβέρνησης απέναντι στα Τάγματα Ασφαλείας, βλ. Mazower, *Inside Hitler's Greece* (Νιου Χέιβεν και Λονδίνο 1993, Στην Ελλάδα του Χίτλερ, Αθήνα 1994), 328-64, και Π. Παπαστράτης, *British Policy towards Greece during the Second World War, 1941-1944* (Κέιμπριτζ 1984), 209-11.

⁴ Εφημέρες της Κυβερνήσεως, Ελληνική Πολιτεία: αριθ. 232,6 Οκτωβρίου 1944, Νόμοι 1924 και 1937. ΦΕΚ αριθ. 237, 9 Οκτωβρίου 1944, Νόμος 1941. ΦΕΚ αριθ. 240, 10 Οκτωβρίου 1944, Νόμος 1967. Πρόκειται για την Εφημερίδα της Κυβερνήσεως των δωσιλογικών κυβερνήσεων

⁵ Εφημέρες της Κυβερνήσεως, Ελληνική Πολιτεία: αριθ. 242,12 Οκτωβρίου 1944.

στον λόγο της Απελευθέρωσης, η οποία πίστευε ότι κατά τη διάρκεια της Κατοχής είχε λειτουργήσει μέσα στην Ελλάδα σαν πολιορκημένο φυλάκιο της εθνικής συνείδησης. Το αίσθημα αυτό περιέγραψε παραστατικά ο αντιπρύτανης του Πανεπιστημίου Αθηνών ο οποίος, την ημέρα της αποχώρησης των Γερμανών από την Αθήνα, τόνισε ότι «το Πανεπιστήμιον δεν ημπορεί κανείς να το κατηγορήσει διότι το Πανεπιστήμιον τουλάχιστον δεν έβαλε σημαίαν με τα σήματα του ΕΑΜ».⁶

Στον λόγο της Απελευθέρωσης τονιζόταν η επίσημη δέσμευση για τιμωρία των προδοτών, ταυτόχρονα όμως γινόταν μια πρώτη απόπειρα εξορκισμού του προβλήματος, καθώς αναφερόταν ότι ήταν ελάχιστα τα περιστατικά προδοτικής συνεργασίας με τον εχθρό. Πράγματι, η Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας είχε

Σελίδα: 76

ήδη κινήσει τη διαδικασία για την τιμωρία των προδοτών πριν από την επιστροφή της στην απελευθερωμένη Αθήνα. Η Συντακτική Πράξη που αναφερόταν σε αυτό το ζήτημα είχε εγκριθεί και δημοσιευτεί ενώ η ελληνική κυβέρνηση περίμενε με ανυπομονησία στην Cava dei Tirreni, ένα μικρό χωριό κοντά στο Σαλέρνο, να τη μεταφέρουν οι Βρετανοί στην Αθήνα. Δημοσιεύτηκε στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως άλλες δυο φορές, αυτή τη φορά στην Αθήνα αλλά με κάποιες τροποποιήσεις. Η κύρια τροποποίηση που, δίχως αμφιβολία, επισημαίνει μια μεταβολή στη στάση της κυβέρνησης στο πρόβλημα αυτό υπάρχει στον τίτλο του νόμου. Ο αρχικός τίτλος, «Περί επιβολής κυρώσεων κατά των προδοτών», μετατράπηκε σε «Περί επιβολής κυρώσεων κατά των συνεργασθέντων μετά του εχθρού».⁷ Είναι προφανές ότι ο στόχος της τροποποίησης ήταν η υποβάθμιση της σημασίας των εγκλημάτων των δωσιλόγων.

Τα Δεκεμβριανά ανέβαλαν προσωρινά όλες τις εξελίξεις στο ζήτημα του δωσιλογισμού. Στο εξής, ριζικές αλλαγές στο πολιτικό σκηνικό επηρέασαν άμεσα το ζήτημα των δωσιλόγων. Η εκκαθάριση διευρύνθηκε για να συμπεριλάβει όλους όσους είχαν συμμετάσχει ή συμβάλει στο ξέσπασμα της «στάσης της 3ης Δεκεμβρίου», κι επίσης όσους είχαν επιδείξει αδυναμία χαρακτήρα και ανέντιμη ή «αντεθνική» στάση από την εγκαθίδρυση της δικτατορίας του Μεταξά τον Αύγουστο 1936.⁸

Αυτή η διεύρυνση της εκκαθάρισης είχε πολλαπλούς στόχους. Βελτίωσε τη δημοκρατική εικόνα των κυβερνήσεων που συγκροτήθηκαν μετά τα Δεκεμβριανά· παρείχε επίσης μια αναγκαία γι' αυτές εγγύηση ότι μπορούν να αντιμετωπίσουν με αντικειμενικότητα τις συνέπειες μιας τόσο έντονης πολιτικής κατάστασης. Ταυτόχρονα υπογράμμισε την απόσταση που χώριζε το κοινοβουλευτικό καθεστώς, που είχε προκύψει μετά την Απελευθέρωση, από τα δικτατορικά και δωσιλογικά καθεστώτα που μόλις είχαν καταρρεύσει. Επιπλέον με την εκκαθάριση η ελληνική

⁶ Ιστορικό Αρχείο Πανεπιστημίου Αθηνών (ΙΑΠΑ), Πρακτικά της Πανεπιστημιακής Συγκλήτου, συνεδρία 6η, 17 Οκτωβρίου 1944.

⁷ Εφημερες της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος: αριθ. 36, Κάιρο, 14 Οκτωβρίου 1944, Συντακτική Πράξη «Περί επιβολής κυρώσεων κατά των προδοτών», εγκρίθηκε από το Υπουργικό Συμβούλιο την 1η Οκτωβρίου 1944, και δημοσιεύτηκε μετά την Απελευθέρωση στο ΦΕΚ αριθ. 12, 6 Νοεμβρίου 1944. Συντακτική Πράξη 1, αριθ. 12, Αθήνα, 20 Ιανουαρίου 1945.

⁸ Εφημερίς της Κυβερνήσεως, αριθ. 67,22 Μαΐου 1945, Συντακτική Πράξη 25.

κυβέρνηση επεδίωκε να μειώσει τις βρετανικές πιέσεις εξαιτίας της αργής προόδου στο ζήτημα αυτό. Η Βρετανία, για τους δικούς της μακροπρόθεσμους λόγους, επιθυμούσε τη γρήγορη αποκατάσταση στην Ελλάδα ομαλών πολιτικών συνθηκών, και το Λονδίνο θεωρούσε την ικανοποιητική έκβαση των εκκαθαρίσεων σημαντική προϋπόθεση γι' αυτή την αποκατάσταση. Η διπλή εκκαθάριση, αφενός ενάντια σε όσους είχαν συμμετάσχει στην κομμουνιστική «στάση της 3ης Δεκεμβρίου», κι αφετέρου ενάντια στους δωσίλογους και σε όσους είχαν επιδείξει ανάρμοστη συμπεριφορά κατά τη διάρκεια της δικτατορίας του Μεταξά, είχε και μια άλλη διάσταση. Αναδεικνυε την αποτυχία των δύο άκρων του πολιτικού φάσματος και, ως εκ τούτου, ενίσχυε την αξιοπιστία του πολιτικού σχηματισμού που καταλάμβανε τον κεντρώο χώρο. Το γεγονός ότι το στίγμα της συνεργασίας είχε σημαδέψει, σε διαφορετικό βαθμό το καθένα, μέλη της «ηγέτιδος τάξεως» είχε ως αποτέλεσμα να προκληθούν αντιδράσεις που κυμαίνονταν από αμηχανία μέχρι ανεπιφύλακτη καταδίκη των εκκαθαρίσεων. Αυτές όμως οι διαδοχικές κυβερνήσεις, θεσπίζοντας τούτα τα μέτρα, δεν τιμωρούσαν μόνο τους «στασιαστές» αλλά έδειχναν ότι ήταν ικανές να εκκαθαρίσουν -θεωρητικά τουλάχιστον- τον δικό τους αστικό πολιτικό χώρο από τυχόν ένοχα στοιχεία.

Σελίδα: 77

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, όλες οι κυβερνήσεις που διορίστηκαν μέχρι τις εκλογές του 1946 επέμειναν στην εκκαθάριση των πανεπιστημίων. Η επιμονή τους όμως αυτή συνοδεύτηκε από δισταγμούς και παλινδρομήσεις: μολονότι γι' αυτό το ζήτημα θεσπίστηκαν τέσσερις Συντακτικές Πράξεις σε μια περίοδο περίπου έξι μηνών, η απροθυμία να δημοσιεύσουν τη σχετική νομοθεσία ήταν χαρακτηριστική. Η πολιτική διάσταση του ζητήματος έπαιζε αποφασιστικό ρόλο γι' αυτή αδράνεια. Επιπλέον, το γεγονός ότι αυτές οι κυβερνήσεις δεν είχαν προκύψει από εκλογές ενίσχυε, ή δικαιολογούσε, τη στάση τους. Είναι χαρακτηριστικό ότι αυτό το τελευταίο σημείο υπογράμμιζαν επίμονα όσοι είχαν συμφέρον να αποτύχει η προσπάθεια. Η κυβέρνηση είχε μεν ξεκαθαρίσει τις προθέσεις της για το συγκεκριμένο ζήτημα τον Οκτώβριο του 1944, αλλά οι σχετικοί νόμοι άρχισαν να εμφανίζονται μόνο κατά το δεύτερο μισό του 1945.⁹

Στον λόγο της Απελευθέρωσης που εκφώνησε στις 18 Οκτωβρίου 1944, την ημέρα της άφιξης της κυβέρνησης στην Αθήνα, ο πρωθυπουργός Παπανδρέου χρησιμοποίησε σκληρές εκφράσεις για να περιγράψει την κατάσταση. Κατά τη διάρκεια της μεταξικής δικτατορίας το πανεπιστήμιο, όπως και άλλοι θεσμοί που σε μια δημοκρατία συνιστούν την ηγέτιδα τάξη, είχε «περίπου χρεοκοπήσει» ηθικά, «εκτός ολίγων λαμπρών εξαιρέσεων» όπως δήλωσε χαρακτηριστικά. Η σύγκλητος του Πανεπιστημίου Αθηνών αποφάσισε ομόφωνα λίγες μέρες αργότερα τα μέλη της

⁹ Εφημερίς της Κυβερνήσεως, αριθ. 167, 30 Ιουνίου 1945, Συντακτική Πράξη 60, «Σχετικά με την αποκατάσταση της αυτονομίας των πανεπιστημίων». Ο νόμος αυτός στη συνέχεια τροποποιήθηκε από τις Συντακτικές Πράξεις 67 και 72 της 19ης Ιουλίου και 6ης Οκτωβρίου 1945, αντίστοιχα. Η τελευταία τροποποίηση, η οποία προτάθηκε από τον υπουργό Παιδείας στα τέλη Ιανουαρίου 1946, δεν πραγματοποιήθηκε για λόγους που αναλύονται στο παρόν κεφάλαιο.

να επισκεφτούν τον πρωθυπουργό και να υποβάλουν τις παραιτήσεις τους διαμαρτυρόμενα για τα όσα είχε πει περί χρεοκοπίας του πανεπιστημίου.¹⁰ Στα μέσα Νοεμβρίου ο Γ. Παπανδρέου επανήλθε στο ζήτημα και, ρίχνοντας αλάτι στην πληγή, δήλωσε σε μια επιτροπή καθηγητών της Νομικής του Πανεπιστημίου Αθηνών ότι όλοι οι καθηγητές που είχαν διοριστεί μετά την εγκαθίδρυση της δικτατορίας τον Αύγουστο του 1936 επρόκειτο να απολυθούν. Οι εν λόγω καθηγητές γνώριζαν καλά τις κινήσεις της κυβέρνησης προς αυτή την κατεύθυνση. Συνεπώς, κατά τη συνεδρίαση της συγκλήτου του Πανεπιστημίου Αθηνών στα τέλη Νοεμβρίου 1944, επικράτησε μεγάλη αναταραχή. Η αίσθηση που κυριαρχούσε στη συνεδρίαση ήταν ότι το πανεπιστήμιο βρισκόταν σε κατάσταση πολιορκίας. Το ερώτημα κατά πόσον τα μέλη της συγκλήτου έπρεπε να επιμείνουν στην παραίτησή τους έλαβε νέα διάσταση μετά την αποφασιστική δήλωση του πρωθυπουργού για εκτεταμένη εκκαθάριση. Η προσβολή προκάλεσε μεγαλύτερη αίσθηση όταν το υπουργείο Παιδείας ζήτησε να εξετάσει τα Πρακτικά του Πανεπιστημίου προκειμένου «να τα χρησιμοποιήσει εναντίον του», όπως το έθεσε ένας συγκλητικός. Η στάση της κυβέρνησης αφήνει το πανεπιστήμιο «υπόλογον απέναντι του Έθνους», σχολίασε ένας άλλος. «Οι πλείστοι εξ ημών τελούμε υπό εκκαθάρισιν», διαμαρτυρήθηκε ένα άλλο μέλος της συγκλήτου, «είτε λόγω διορισμού μετά την 4ην Αυγούστου είτε λόγω ορίου ηλικίας».¹¹ Εκείνη την εποχή η κυβέρνηση είχε εισαγάγει την επαναστατική ιδέα της μείωσης του ορίου ηλικίας για τους καθηγητές. Για το λόγο αυτό πολλοί καθηγητές είχαν ξεσηκωθεί προκειμένου να αποκρούσουν αυτή τη διμέτωση επίθεση κατά των εδρών τους. Στα τέλη του 1944 συμφωνήθηκε ότι η σύγκλητος έπρεπε να επιμείνει στην παραίτησή της -η Νομική και η Ιατρική είχαν ήδη εφαρμόσει αυτή την

Σελίδα: 78

τακτική- και το μόνο που την έσωσε από αυτή τη δυσάρεστη θέση ήταν η παραίτηση του Παπανδρέου από την πρωθυπουργία.¹² Την ίδια στιγμή το συντηρητικό στην πλειοψηφία του σώμα των καθηγητών, κρύβοντας με δυσκολία την αγανάκτησή του, αν όχι την περιφρόνησή του, παρέστη μάρτυρας μιας έντονης πολιτικής δραστηριότητας στους κόλπους των φοιτητών, την οποία μόλις και μετά βίας κατάφεραν να περιορίσουν. Αυτή η πολιτικά φορτισμένη ατμόσφαιρα απείλησε να εξαλείψει τα τελευταία ίχνη του πανεπιστημίου ως «του ιερού πνευματικού καθεδρικού ναού του ελληνικού γένους», του οποίου θεωρούσαν εαυτόν κηδεμόνα,

¹⁰ ΙΑΠΑ, Πρακτικά Συγκλήτου, Συνεδρία 11η, 28 Νοεμβρίου 1944.

¹¹ Στο ίδιο.

¹² Η κυβέρνηση Παπανδρέου υποβάλλοντας την παραίτησή της μετά τη λήξη των Δεκεμβριανών εξυπηρέτησε τη σύγκλητο στο θέμα αυτό. Ως εκ τούτου, η σύγκλητος ήταν ελεύθερη να αποφασίσει ότι, εφόσον εξέλιπαν οι λόγοι για την παραίτησή της, μπορούσε να συνεχίσει την άσκηση των καθηκόντων της. ΙΑΠΑ, Πρακτικά Συγκλήτου, συνεδρία 12η, 16 Ιανουαρίου 1945. Συνεδρία 6η, 17 Οκτωβρίου 1944.

όπως επεσήμανε ένας καθηγητής της Ιατρικής.¹³

Είναι φανερό ότι οι εξελίξεις στο Πανεπιστήμιο Αθηνών αντανάκλασαν την πολιτική κατάσταση που επικρατούσε στην Ελλάδα εκείνη την περίοδο, όταν η πλειοψηφία των φοιτητών συμμετείχαν σε δραστηριότητες που απείχαν πολύ από εκείνο που η σύγκλητος θεωρούσε αρμόζουσα συμπεριφορά. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα της σχέσης μεταξύ των δυο πλευρών τις παραμονές της Απελευθέρωσης ήταν η απόφαση των φοιτητών να μετονομαστεί το πανεπιστήμιο σε «Ορμητήριο Λευτεριάς και Ανοικοδόμησης», προκαλώντας την έντονη αποδοκιμασία της Συγκλήτου.

Όμως, η εκκαθάριση των πανεπιστημίων είχε επίσης σχέση με τις προσωπικές έριδες που αναπτύσσονται πολύ συχνά στον ακαδημαϊκό χώρο, αλλά και με σοβαρές διχογνωμίες που στηρίζονται σε επιστημονικές διαφωνίες και αντιπαλότητες μεταξύ ανταγωνιστικών ιδρυμάτων. Η διαδικασία εκκαθάρισης που ξεκίνησε στις αρχές Απριλίου 1945 στις σχολές Θεολογίας και Ιατρικής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης οφειλόταν αναμφίβολα στο συνδυασμό όλων αυτών των παραγόντων. Όλοι οι καθηγητές που είχαν διοριστεί εκεί κατά τη διάρκεια της Κατοχής απολύθηκαν. Για την ανασυγκρότηση των δυο αυτών σχολών η κυβέρνηση ζήτησε τη βοήθεια του Πανεπιστημίου Αθηνών. Ζητήθηκε δηλαδή από τους καθηγητές των σχολών Θεολογίας και Ιατρικής στην Αθήνα να αποφασίσουν ποιοι έπρεπε να αντικαταστήσουν τους συναδέλφους τους στη Θεσσαλονίκη.¹⁴

Είναι γεγονός ότι η συγκεκριμένη εκκαθάριση θα μπορούσε να προχωρήσει αντίστροφα, με στόχο τις αντίστοιχες σχολές του Πανεπιστημίου Αθηνών. Φαίνεται ότι πίσω από αυτή την ειλικρινή απόφαση για εκκαθάριση κρυβόταν λιγότερο ειλικρινή κίνητρα, που είχαν σχέση με την αντιπαλότητα μεταξύ των δύο ιδρυμάτων και τη συνεχιζόμενη προσπάθεια του Πανεπιστημίου Αθηνών να επιβάλει την κυριαρχία του στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Αυτή η περιορισμένη εκκαθάριση ήταν η πρώτη κίνηση της κυβέρνησης. Πράγματι, η κυβέρνηση γνώριζε πολύ καλά ότι οι καθηγητές της Αθήνας που προέβαιναν στις εκκαθαρίσεις απειλούνταν και οι

¹³ ΙΑΠΑ, Πρακτικά Συγκλήτου, συνεδρία 6η, 17 Οκτωβρίου 1944. Σχετικά με την αντίδραση των πανεπιστημιακών αρχών στην πολιτική δράση των φοιτητικών οργανώσεων, βλ. Πρακτικά Συγκλήτου, συνεδρία 8η και 9η, 7 και 14 Νοεμβρίου 1944.

¹⁴ Σχετικά με τις ιδεολογικές διαμάχες που οδήγησαν στην ίδρυση του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, βλ. Ρένα Σταυρίδου-Πατρικίου, «Οι ενδοπανεπιστημιακές ισορροπίες και η ανατροπή τους (1910-1926)», στο Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου: Πανεπιστήμιο, ιδεολογία και παιδεία, τόμ. Α' (Αθήνα 1989), 215-22. Βλ. επίσης Σπύρος Μαρκέτος, «Η Ίδρυση του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης», στο ίδιο, τόμ. Β', 397-420. Εφημερες της Κυβερνήσεως αριθ. 15, 14 Απριλίου 1945, Συντακτική Πράξη 37. Η Ιατρική και η Θεολογική Σχολή, μολονότι αποτελούσαν τμήμα της αρχικής ομάδας σχολών όταν ιδρύθηκε το Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης το 1925, επανιδρύονται το 1942, στη διάρκεια της Κατοχής. Η κυβέρνηση εδώ επενέβη επανειλημμένα. Το 1938, η δικτατορία του Μεταξά σκεφτόταν να μεταφέρει τη Φιλοσοφική Σχολή από το Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Β. Κυριαζόπουλος, Πενήντα χρόνια πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 1926-1976 (Θεσσαλονίκη 1976), 238-39

ίδιοι με εκκαθάριση. Εντούτοις, φάνηκε ιδιαίτερα διατακτική στην πραγματοποίηση αυτής της απειλής, εφόσον η πρώτη Συντακτική Πράξη που πρότεινε εκκαθαρίσεις σε όλα τα πανεπιστήμια καθυστέρησε για άλλους τρεις μήνες. Στο μεσοδιάστημα, το υπουργείο Παιδείας συνέλεξε πληροφορίες για τους κατόχους των εδρών που είχαν ιδρυθεί κατά τη διάρκεια της Κατοχής. Από την άλλη πλευρά, οι αρχές του Πανεπιστημίου Αθηνών που παρακώλυαν απροκάλυπτα την εξασφάλιση τέτοιων πληροφοριών

Σελίδα: 79

λάβαιναν κάθε μέτρο για να αποβάλουν όλους εκείνους που είχαν συμμετάσχει στο ΕΑΜ κατά τη διάρκεια της Κατοχής. Σημειωτέον ότι το υπουργείο Παιδείας χειρίστηκε με ιδιαίτερη προσοχή τις απολύσεις καθηγητών που είχαν διοριστεί κατά τη δικτατορία και την Κατοχή. Ενδεικτική είναι η αντιμετώπιση του κατοχικού πρωθυπουργού και καθηγητή Ιατρικής του Πανεπιστημίου Αθηνών Κ. Λογοθετόπουλου, ο οποίος απολύθηκε με ομόφωνη απόφαση του υπουργικού συμβουλίου έξι μήνες μετά την Απελευθέρωση.¹⁵

Όταν τελικά θεσπίστηκε η από καιρό αναμενόμενη εκκαθάριση των πανεπιστημίων, ο όρος «εκκαθάριση» δεν αναφερόταν στον τίτλο του σχετικού νόμου. Στην προσπάθεια να μη θιγούν οι ευαισθησίες της πανεπιστημιακής κοινότητας, επελέγη ένας πολύ λιγότερο προσβλητικός όρος. Έτσι, τηρήθηκαν τα προσχήματα και τα σαφώς διατυπωμένα αδικήματα συγκαλύφθηκαν με ανώδυνες αναφορές στην αποκατάσταση της αυτονομίας των πανεπιστημίων.¹⁶ Αντίθετα, το υπουργείο Παιδείας δεν επέδειξε την ίδια ευαισθησία αλλά ούτε και οποιαδήποτε αμέλεια στη δίωξη εκείνων που υποτίθεται ότι αναμίχθηκαν στα Δεκεμβριανά, στην ουσία δηλαδή όσων είχαν σχέση με το ΕΑΜ.

Οι αρχές του Πανεπιστημίου Αθηνών ήταν ιδιαίτερα πρόθυμες να εφαρμόσουν τις οδηγίες της κυβέρνησης στο θέμα αυτό. Η αντίδραση της συγκλήτου ήταν χαρακτηριστική και αναμενόμενη, παρόλο που δεν εξέφραζε τις απόψεις ολόκληρης της ακαδημαϊκής κοινότητας. Εξέφραζε όμως την πλειοψηφία των καθηγητών επειδή αντικατόπτριζε ολόκληρο το φάσμα των αντιδράσεών τους, από την οικειοθελή απραξία και το συμβιβασμό μέχρι την ιδεολογική ταύτιση με τους νικητές των Δεκεμβριανών. Μία πλευρά αυτής της νοοτροπίας έγινε φανερή στην απόφαση της γενικής συνέλευσης των καθηγητών του Πανεπιστημίου Αθηνών. Το σώμα αυτό με τον επιβλητικό τίτλο, απέχοντας πολύ από το να είναι ένα συλλογικό όργανο με τη σύγχρονη έννοια του όρου, συνεδρίαζε σε μη τακτά χρονικά διαστήματα, όταν κρινόταν απαραίτητο να συγχαρεί ή να καταγγείλει. Μετά την

¹⁵ Εφημερίς της Κυβερνήσεως, αριθ. 85,4 Απριλίου 1945, Συντακτική Πράξη 34.

¹⁶ Το υπουργικό συμβούλιο άρχισε να συζητά το θέμα της εκκαθάρισης των πανεπιστημίων προς τα τέλη Μαρτίου 1945. Ο σχετικός νόμος δημοσιεύτηκε τρεις μήνες αργότερα. Καθημερινή, 21 Μαΐου 1945. Εφημερες της Κυβερνήσεως, αριθ. 167, 30 Ιουνίου 1945. Σχετικά με την εκκαθάριση των δημόσιων υπηρεσιών βλ. Ρ.

Papastratis, «The Purge of the Greek Civil Service in the Eve of the Civil War», επιμέλεια L. Baerentzen, J. Iatrides, O. Smith στο *Studies in the History of the Greek Civil War, 1945-1949* (Κοπεγχάγη 1987, Μελέτες για τον εμφύλιο πόλεμο, Αθήνα 1992), 41-55.

Απελευθέρωση, η συνέλευση συνεδρίασε με θέμα την ουσιαστικά προειλημμένη απόφαση για την επίσκεψη και την υποβολή συγχαρητηρίων στον διοικητή των βρετανικών δυνάμεων στην Αθήνα στρατηγό Ρόναλντ Σκόμπι για το ρόλο του στα Δεκεμβριανά. Τον Ιανουάριο του 1945, συνεδρίασε για δεύτερη φορά, προκειμένου να καταδικάσει απερίφραστα τους «καθηγητές της αντίστασης». Εκατόν ένας καθηγητές υπέγραψαν το καταδικαστικό έγγραφο που προέκυψε από εκείνη τη συνάντηση. Ελάχιστοι ήταν εκείνοι που διαφώνησαν ανοιχτά γι' αυτό το μέτρο. Στη σύγκλητο μόνο ένας, πολέμιος της εκκαθάρισης στο πανεπιστήμιο, εξέφρασε την έντονη κριτική του για την πρακτική των «εξηναγκασμένων υπογραφών» όπως τις αποκάλεσε. Στη Νομική μόνο τρεις καθηγητές αρνήθηκαν να υπογράψουν το κείμενο.¹⁷

Όπως αναφέρθηκε ήδη, το πανεπιστήμιο κινήθηκε άμεσα εναντίον όσων είχαν αναμιχθεί στα Δεκεμβριανά. Η ίδια η σύγκλητος ζήτησε από το υπουργείο Παιδείας να λάβει τα απαραίτητα μέτρα σε βάρος των συγκεκριμένων καθηγητών για να αποκατασταθεί η τάξη και η ηρεμία στο πανεπιστήμιο.¹⁸ Μέχρι τα μέσα Φεβρουάριου 1945, οι περισσότεροι καθηγητές είχαν υποβάλει εκθέσεις

Σελίδα: 80

σχετικά με τη διαγωγή του προσωπικού, ακαδημαϊκού ή διοικητικού, που τελούσε υπό την εποπτεία τους από την Κατοχή. Όλα τα ενοχοποιητικά στοιχεία θα στέλνονταν στο υπουργείο Παιδείας για να προβεί στις κατάλληλες ενέργειες. Αναμφίβολα για λόγους πολιτικής σκοπιμότητας κάθε απόφαση σε βάρος ατόμων που κατηγορούνταν για αριστερά φρονήματα θα εφαρμοζόταν μετά τη Συμφωνία της Βάρκιζας, που υπεγράφη στις 12 Φεβρουάριου 1945 και η οποία υποτίθεται ότι προανήγγελλε μια νέα εποχή συμφιλίωσης. Στην νέα ατμόσφαιρα όμως που σταδιακά είχε αρχίσει να επικρατεί στο πανεπιστήμιο, τα μέλη της συγκλήτου δεν χρειαζόταν πλέον να κρύβουν την αγανάκτησή τους όταν οι φοιτητές φώναζαν «Εχρεωκοπήσατε, κάθαρσις, κάθαρσις», όπως συνέβη λίγο μετά την Απελευθέρωση στο Σεμινάριο Θεολογίας.¹⁹ Στο πλαίσιο της διευρυνόμενης κομμουνιστοφοβίας, που στόχευε στη διάβρωση όλων των πτυχών της κοινωνικής ζωής, η θέση των υπό εκκαθάριση καθηγητών ενισχύθηκε.

Η Συμφωνία της Βάρκιζας πρόσφερε ένα επιπλέον όπλο στην προσπάθειά τους να διατηρήσουν τις θέσεις τους. Η απόφαση της κυβέρνησης να τεθούν σε διαθεσιμότητα οι καθηγητές του ΕΑΜ με βάση τις διατάξεις της Συμφωνίας προκάλεσε στις αρχές Μαρτίου 1945 έκρηξη μισαλλοδοξίας στη συνεδρίαση της συγκλήτου με αφορμή, όπως υποστηρίχθηκε, την επιείκεια της ποινής. Είναι φανερό

17 ΙΑΠΑ, Πρακτικά Συγκλήτου, συνεδρία 19η, 6 Μαρτίου 1945. Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Εκατόν πενήντα χρόνια, 1837-1987: Κατάλογος της έκθεσης (Αθήνα 1987), 86.

18 Λίγες ημέρες αργότερα, το υπουργείο Παιδείας έδωσε οδηγίες στο πανεπιστήμιο να εξετάσει κατά πόσον το ακαδημαϊκό και διοικητικό προσωπικό του είχε αναμιχθεί στα Δεκεμβριανά. ΙΑΠΑ, Πρακτικά Συγκλήτου, συνεδρία 13η, 23 Ιανουάριου 1945.

19 ΙΑΠΑ, Πρακτικά Συγκλήτου, συνεδρία 11η, 28 Νοεμβρίου 1944.

ότι κρίθηκε σκόπιμο να γίνει η μέγιστη δυνατή εκμετάλλευση αυτού του θέματος ώστε να αποσπαστεί η προσοχή από την εκκαθάριση καθαυτή, που αφορούσε μεγάλο αριθμό καθηγητών. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να διατυπωθούν στη σύγκλητο βαρύτατες κατηγορίες εναντίον των εαμικών καθηγητών και να καταγγελθούν ως παραβάτες του κοινού ποινικού δικαίου. Υποστηρίχθηκε επίσης ότι η σύγκλητος έπρεπε να γνωστοποιήσει τους φόβους της για τη γενική αναστάτωση που είχε προκαλέσει στους φοιτητές και στους καθηγητές η επιεικής τιμωρία και το ενδεχόμενο να επιστρέφουν «οι καθηγητές του βουνού» στο πανεπιστήμιο. Πρόκειται βέβαια για σκόπιμη παρερμηνεία της κατάστασης που επικρατούσε, στον φοιτητικό χώρο τουλάχιστον. Είναι ενδεικτικό ότι στη διάρκεια της συζήτησης αγνοήθηκε η φωνή της λογικής που υποστήριζε ότι το πανεπιστήμιο δεν έχει αρμοδιότητα να επιβάλλει τιμωρία ειδικά όταν δεν έχει επιτραπεί στον κατηγορούμενο να υποστηρίξει τη θέση του.²⁰ Αυτές οι έντονες και μονόπλευρες αντιδράσεις ήταν, ουσιαστικά, ο προάγγελος της πολιτικής ομοιομορφίας που είχε αρχίσει να επιβάλλεται σ' όλο το πανεπιστήμιο.

Στην επόμενη συνεδρίασή της, στα μέσα Μαρτίου 1945, η σύγκλητος αποφάσισε κατ' αρχάς να επισκεφτεί τον πρωθυπουργό και τον υπουργό Παιδείας απαιτώντας ως ελάχιστη τιμωρία τη διαθεσιμότητα των καθηγητών του ΕΑΜ, και ζητώντας στη συνέχεια να προχωρήσει και σε δική της έρευνα για τη συμπεριφορά των συγκεκριμένων καθηγητών. Στο πλαίσιο αυτό με εγκύκλιό της ζητούσε από τους υπόλοιπους καθηγητές ενοχοποιητικά στοιχεία εναντίον των συναδέλφων τους. Ήταν εκ των προτέρων γνωστό ότι τέτοιου είδους στοιχεία ήταν δύσκολο να προκύψουν. Αυτό όμως το ενδεχόμενο το οποίο οι κατηγορούντες καθηγητές προφανώς ε γνώριζαν δεν μείωσε τον καταδικαστικό τους ζήλο. Ήταν επίσης φανερό ότι ούτε νομικά ευσταθούσε όλη αυτή η εκστρατεία. Αυτό άλλωστε

Σελίδα: 81

έγινε φανερό και από τα στοιχεία που κατέθεσε τελικά η σύγκλητος του Πανεπιστημίου Αθηνών στο υπουργείο Παιδείας: απόφαση της γενικής συνέλευσης των καθηγητών της 13ης Ιανουαρίου 1945, στην οποία ήδη αναφερθήκαμε, και το ότι στις αρχές του 1944 οι συγκεκριμένοι καθηγητές εγκατέλειψαν τις θέσεις τους για να συμμετάσχουν στην Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης.²¹

²⁰ ΙΑΠΑ, Πρακτικά Συγκλήτου, συνεδρία 21η, 13 Μαρτίου 1945. Στο πλαίσιο προφανώς της συμφιλιωτικής προσπάθειας που κατέβαλε το ΚΚΕ μετά τη Βάρκιζα, ο Ριζοσπάστης κατήγγειλε με σχετικά συγκρατημένο ύφος τις αρχές του Πανεπιστημίου Αθηνών και την κυβέρνηση για τη δίωξη των καθηγητών του ΕΑΜ. Ριζοσπάστης 4 Μαρτίου, 15 και 17 Μαΐου 1945. Για την πολιτική του ΚΚΕ την περίοδο αυτή βλ. Μιχάλης Λυμπεράτος, «Οι εκλογές του 1946. Η Ελλάδα σε μία κρίσιμη καμπή της σύγχρονης πολιτικής της ιστορίας» (ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο 2003). Η σύγκλητος αποφάσισε τη δίωξη των καθηγητών του ΕΑΜ στις 27 Απριλίου 1946, στην 30ή συνεδρία της.

²¹ Οι καθηγητές του ΕΑΜ είχαν αποκατασταθεί στις θέσεις τους τον Νοέμβριο του 1944. Διάταγμα της 16/27 Νοεμβρίου 1944 ακύρωνε την απόλυση των καθηγητών Αλέξανδρου Σβώλου, Αγγέλου Αγγελόπουλου, Πέτρου Κόκκαλη και Γεώργιου Γεωργαλά. «Κατά συνέπειαν, ούτοι όντες δημόσιοι υπάλληλοι κατά την

Σημειωτέον ότι δύο από αυτούς είχαν διατελέσει υπουργοί στην Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας, ήταν διακεκριμένοι επιστήμονες στον κλάδο τους, και οι περισσότεροι ήταν σοσιαλιστές. Λίγους μήνες νωρίτερα, η κυβέρνηση τους είχε αποκαταστήσει επισήμως στις έδρες τους ως ένδειξη εκτίμησης για τη συμμετοχή τους στην Αντίσταση! Ενώ η σύγκλητος και η γενική συνέλευση των καθηγητών είχαν επικεντρώσει τη μήνη τους σε βάρος των καθηγητών του ΕΑΜ, δεν έδειχναν την παραμικρή προθυμία να βοηθήσουν το υπουργείο Παιδείας στην προσπάθειά του να εκκαθαρίσει το σώμα από το ακαδημαϊκό προσωπικό που είχε διοριστεί στην Κατοχή. Μόνο μετά από προσωπική παρέμβαση του υπουργού Παιδείας (και μέχρι πρόσφατα αντιπρύτανη του Πανεπιστημίου Αθηνών), η σύγκλητος διόρισε επιτροπή για τη διερεύνηση του ζητήματος. Στα τέλη Ιουνίου του 1945, η σύγκλητος ανέβαλε κάθε απόφαση σχετικά με το ζήτημα αυτό, αφού καμία από τις σχολές δεν είχε απαντήσει στα έγγραφα που είχαν αποσταλεί από το υπουργείο Παιδείας. Αυτή η αλληλουχία γεγονότων έδειξε ότι η καθυστέρηση να συμμορφωθούν στις υποδείξεις του υπουργού Παιδείας βασιζόταν σε εσκεμμένους υπολογισμούς θεσμικών και ατομικών συμφερόντων και δεν ήταν ένα ακόμα παράδειγμα γραφειοκρατικής ανικανότητας. Λίγες μέρες αργότερα, ένας νόμος που καταργούσε τις θέσεις που είχαν δημιουργηθεί στον δημόσιο τομέα κατά τη διάρκεια της Κατοχής εξαιρούσε τους πανεπιστημιακούς καθηγητές και άλλους προσεκτικά επιλεγμένους δημόσιους λειτουργούς²². Στα μέσα Μαΐου 1945 η κυβέρνηση απομάκρυνε τους καθηγητές του ΕΑΜ από το Πανεπιστήμιο Αθηνών και αντικατέστησε τον πρύτανη του Πολυτεχνείου. Στην απόφαση αυτή κατέληξε μετά από δισταγμούς και καθυστερήσεις, όπως αναφέρθηκε στις εφημερίδες, και όπως παραδέχθηκε κατ' ιδίαν και υπαινίχθηκε δημόσια ο υπουργός Παιδείας και καθηγητής πανεπιστημίου ο ίδιος. Παραδέχτηκε επίσης ότι του είχε ασκηθεί πίεση να απολύσει τους συγκεκριμένους καθηγητές.²³

έναρξιν του στασιαστικού κινήματος μηνός Δεκεμβρίου ιδίου έτους, υπάγονται εις τας διατάξεις της σχετικής εγκυκλίου του κ. Προέδρου της Κυβερνήσεως δΓ ης οι μη εμφανισθέντες μέχρι της 15 Ιανουαρίου 1945 παύουσιν μισθοδοτούμενοι εκ της υπηρεσίας τους από 15 Ιανουαρίου και εφεξής». ΙΑΠΑ, Πρακτικά Συγκλήτου, συνεδρία 18η, 27 Φεβρουαρίου 1945 και 21, 13 Μαρτίου 1946. Ριζοσπάστης, 4 Μαρτίου 1945. Εκτός από τους πέντε καθηγητές που τέθηκαν σε διαθεσιμότητα στην Αθήνα, αρκετοί καθηγητές από το Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης είχαν την ίδια τύχη. Σύμφωνα με τα διαθέσιμα στοιχεία περίπου δεκαεπτά μέλη του ακαδημαϊκού προσωπικού των ελληνικών πανεπιστημίων τέθηκαν τελικά σε διαθεσιμότητα.

²² ΙΑΠΑ, Πρακτικά Συγκλήτου, συνεδρία 35η και 37η, 5 και 19 Ιουνίου 1945. Εφημερίς της Κυβερνήσεως, αριθ. 164, 27 Ιουνίου 1945, Συντακτική Πράξη 59.

²³ Το Βήμα, 15 Μαΐου 1945. Μια έντονη αντιπαράθεση ανάμεσα στους διαμαρτυρόμενους καθηγητές και τον υπουργό Παιδείας εξελίχθηκε μέσω του τύπου. Οι καθηγητές, ισχυριζόμενοι ότι οι μισοί από αυτούς θα απολύονταν, απείλησαν με μαζική παραίτηση, ενώ ο υπουργός καθησύχασε τους δημοσιογράφους ότι τελικά κανείς δεν επρόκειτο να παραιτηθεί. Εάν έπρατταν κάτι τέτοιο, πρόσθεσε, θα ήταν ευλογία, διότι έτσι το πανεπιστήμιο θα αυτοκαθαριζόταν. Η Καθημερινή, 2, 26, 27, 29 Ιανουαρίου 1946. Το Βήμα, 1, 23, 25, 29 Ιανουαρίου και

Η υπόθεση των απολυμένων καθηγητών του ΕΑΜ καταδεικνύει ένα γενικότερο φαινόμενο που βίωσαν μεγάλα τμήματα της ελληνικής κοινωνίας μέσα σε ελάχιστο χρονικό διάστημα, δηλαδή μια απότομη και απόλυτη αντιστροφή της πολιτικής κατάστασης. Οι μακροπρόθεσμες συνέπειές της δεν ήταν διακριτές εκείνη την εποχή. Τα δεινά της Κατοχής και οι συλλογικές μορφές αντίστασης συνδυάστηκαν στη συλλογική μνήμη των Ελλήνων με αποτέλεσμα να προκληθεί ένα αίσθημα αισιοδοξίας ότι, εφόσον είχε ξεπεραστεί αυτή η δοκιμασία, σίγουρα θα έρχονταν καλύτερες μέρες. Ταυτόχρονα όμως γινόταν όλο και πιο σαφές ότι η κυβέρνηση, πέραν της ανικανότητάς της να αντιμετωπίσει την απελπιστική οικονομική κατάσταση, δεν μπορούσε να πραγματοποιήσει την υπόσχεσή της όσον αφορούσε ένα ζήτημα που επηρέαζε άμεσα τον αυτοσεβασμό και την αξιοπρέπεια ενός λαού που είχε υποφέρει πολλά. Η στάση της κυβέρνησης στο

Σελίδα: 82

ζήτημα της εκκαθάρισης ήταν εξαιρετικά απογοητευτική. Στη συγκεκριμένη πολιτική συγκυρία η αντιμετώπιση αυτού του προβλήματος στο χώρο της ανώτατης εκπαίδευσης δεν αποτέλεσε εξαίρεση. Όπως έχει ήδη αναφερθεί η απόπειρα για την εκκαθάριση των πανεπιστημίων στηρίχθηκε σε τρεις Συντακτικές Πράξεις που δημοσιεύτηκαν στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως μέσα σε διάστημα περίπου έξι μηνών. Αυτή όμως η εντυπωσιακή παράταξη νομολογίας αποδείχτηκε τελικά ανίκανη να επιβιώσει μπροστά στη σθεναρή αντίσταση των ίδιων των πανεπιστημίων. Μια τέταρτη και πιο αποφασιστική απόπειρα της κυβέρνησης εμποδίστηκε από τον αντιβασιλιά αρχιεπίσκοπο Δαμασκηνό.

Η ρύθμιση των πενήντα ετών που εφαρμόζει η Ελλάδα για το άνοιγμα των αρχείων της και η συνακόλουθη έλλειψη αποδείξεων, η σιωπή όσων αναμίχθηκαν καθώς και η απροθυμία προσέγγισης του θέματος λόγω της αμηχανίας που προκαλεί το ζήτημα του δωσιλογισμού έχει ως αποτέλεσμα τη σημαντική καθυστέρηση των ερευνών. Παρ' όλα αυτά, από την αντιπαράθεση αυτών των νόμων και τις αντιδράσεις που προκάλεσαν εξάγονται μερικά ενδιαφέροντα συμπεράσματα. Η εκκαθάριση που θεσπίστηκε με τη Συντακτική Πράξη στα τέλη Ιουνίου του 1945 κάλυψε την περίοδο από το 1932, όταν δημοσιεύτηκε ο νόμος 5343 «Περί οργάνωσης του Πανεπιστημίου Αθηνών», μέχρι το τέλος της Κατοχής, κι αποτέλεσε τον βασικό νόμο για την έρευνα του θέματος στην περίοδο αυτή. Αναφερόταν σε έδρες που είχαν ιδρυθεί αυθαίρετα και είχαν τροποποιηθεί ως προς το αντικείμενό τους, καθώς επίσης και σε καθηγητές οι έδρες των οποίων είχαν καταργηθεί. Ο νόμος όριζε ότι αυτοί οι καθηγητές απολύονταν. Προσδιόριζε επίσης την έννοια της ανάρμοστης συμπεριφοράς για έναν καθηγητή. Παρ' όλα αυτά, η αυστηρότητα του συγκεκριμένου νόμου υπήρξε βραχύβια. Πριν περάσει μήνας, μια νέα Συντακτική Πράξη εισήγαγε ηπιότερα μέτρα για τους καθηγητές που διορίστηκαν στη διάρκεια της μεταξικής δικτατορίας.

Λίγους όμως μήνες αργότερα η στάση του υπουργείου Παιδείας αντιστράφηκε. Στις αρχές Οκτωβρίου 1945, μια τρίτη Συντακτική Πράξη δημοσιοποίησε τη

2 Φεβρουάριου 1946. Για την επίσημη αλληλογραφία που αντάλλαξαν βλ. ΙΑΠΑ, Πρακτικά Συγκλήτου, 21η συνεδρία, 5 Φεβρουάριου 1946.

δυσaréσκεια της κυβέρνησης για την καθυστέρηση με την οποία τα πανεπιστήμια εφάρμοζαν τη διαδικασία της εκκαθάρισης. Επίσης, υπογράμμισε την απόφασή της να επιβάλει ένα ταχύτερο και αυστηρότερο πλαίσιο προώθησης της προσπάθειας αυτής. Ως αποτέλεσμα, συστήθηκαν πειθαρχικές επιτροπές με την εξουσία να καλούν σε απολογία τον πρύτανη του πανεπιστημίου εφόσον δεν επέπτευε επαρκώς την εφαρμογή του συγκεκριμένου νόμου. Η συνεχής όμως αδράνεια των πανεπιστημιακών αρχών ανάγκασε το υπουργείο Παιδείας να εισαγάγει νέο νομοσχέδιο τον Ιανουάριο του 1946, την τέταρτη απόπειρά του. Η πράξη αυτή προκάλεσε έκρηξη διαμαρτυριών στους κόλπους των καθηγητών, κι αυτό όχι επειδή εισαγόταν ο όρος «ηθική αναξιοότητα» για να προσδιοριστεί τότε ένας καθηγητής επεδείκνυε «διαγωγική ασυμβίβαστον προς το αξίωμά του» ούτε επειδή θεσπιζόταν μια ταχύτερη διαδικασία. Το πραγματικό σημείο τριβής ήταν ο έλεγχος της διαδικασίας. Αντίθετα με τις προηγούμενες Συντακτικές Πράξεις, η καινοτομία του νομοσχεδίου αυτού ήταν ότι αφαιρούσε από το πανεπιστήμιο τον έλεγχο της εκκαθαριστικής διαδικασίας.

Σελίδα: 83

Ταυτόχρονα, προβλεπόταν μια ρύθμιση που ανέκαθεν προκαλούσε ιδιαίτερο ενδιαφέρον στο χώρο αυτό, το μόνιμο ζήτημα της ηλικίας συνταξιοδότησης των καθηγητών. Είναι χαρακτηριστικό ότι σ' αυτό το θέμα οι καθηγητές επέλεξαν να επικεντρώσουν τις διαφωνίες τους ενώ η εκκαθάριση δεν κρίθηκε ως άμεση προτεραιότητα. Η σύγκλητος του Πανεπιστημίου Αθηνών και η γενική συνέλευση των καθηγητών, που επαναδραστηριοποιήθηκε για την περίπτωση, κατήγγειλαν ότι τα νέα μέτρα καταργούν την αυτονομία του πανεπιστημίου, προκαλώντας έντονη αντιπαράθεση στον τύπο ανάμεσα στο σώμα των καθηγητών και το υπουργείο²⁴

Οι φοιτητές ενεπλάκησαν και αυτοί στο ζήτημα της εκκαθάρισης. Σύμφωνα με ένα δημοσίευμα, «οι φοιτητές όλων των Σχολών» του Πανεπιστημίου Αθηνών προχώρησαν σε απεργία υπέρ των καθηγητών τους, φωνάζοντας «Κάτω τα χέρια από τα πνευματικά μας ιδρύματα». Άλλα δημοσιεύματα όμως επισημαίνουν την πολύ τεταμένη σχέση που υπήρχε μεταξύ των υπό εκκαθάριση καθηγητών και των φοιτητών που διαδήλωναν εναντίον τους. Ο πρύτανης απευθυνόμενος στους απεργούντες φοιτητές είπε να μην ανακατεύονται στις υποθέσεις των καθηγητών και τους συνέστησε να επιστρέφουν στα μαθήματά τους. Στο τέλος αποδείχθηκε ότι ο πρύτανης του Πανεπιστημίου Αθηνών είχε δίκιο. Οι απειλούμενοι καθηγητές δεν χρειάζονταν την υποστήριξη φοιτητών που συγγένευαν ιδεολογικά μαζί τους. Το ζήτημα μπορούσε να λυθεί με κατευθείαν παρέμβαση στον αντιβασιλιά, παρακάμπτοντας τον υπουργό Παιδείας αλλά και το υπουργικό συμβούλιο που είχε εγκρίνει τον αμφισβητούμενο νόμο. Στα τέλη Μαρτίου του 1946, ο πρύτανης ενημέρωσε τη σύγκλητο ότι, συνοδευόμενος από τον αντιπρύτανη και τον κοσμήτορα της Νομικής Σχολής, είχε παρουσιαστεί στον αντιβασιλιά. Ο Δαμασκηνός ρώτησε εάν έπρεπε να υπογράψει τη Συντακτική Πράξη που αφορούσε την εκκαθάριση των πανεπιστημίων, προσθέτοντας ότι θα στήριζε την απόφασή του

²⁴ Η Καθημερινή, 30, 31 Ιανουαρίου και 5 Φεβρουαρίου 1945· επίσης και Ριζοσπάστης, 30 Ιανουαρίου και 1 Φεβρουαρίου 1946. Το Βήμα, ΤΙ Ιανουαρίου 1946. ΙΑΠΑ, Πρακτικά Συγκλήτου, 22η συνεδρία, 12 Φεβρουαρίου 1946.

στην κρίση τους. Οι τρεις καθηγητές δήλωσαν ομόφωνα ότι η δημοσιοποίηση ενός τέτοιου νόμου λίγες μόλις ημέρες πριν από τις βουλευτικές εκλογές θα ήταν απρόσφορη, και γι' αυτόν το λόγο ήταν αντίθετοι. Ο αντιβασιλιάς, η υπογραφή του οποίου θα επικύρωνε την επίμαχη Συντακτική Πράξη, ακολούθησε τη συμβουλή τους. Με τον τρόπο αυτό έληξε η απόπειρα για εκκαθάριση των πανεπιστημίων.²⁵

Σε μια κοινωνία η οποία προσπαθούσε να προσαρμοστεί σε μια εξαιρετική δυσχερή μεταπολεμική κατάσταση η εκκαθάριση των ακαδημαϊκών ιδρυμάτων της χώρας πιθανόν να θεωρήθηκε λιγότερο σημαντική και επείγουσα από ό,τι η αντίστοιχη διαδικασία για τους άλλους τομείς του κράτους όπως οι δυνάμεις ασφαλείας και οι δημόσιοι υπάλληλοι. Τα εμπόδια όμως που πρόβαλλαν συνολικά οι καθηγητές και η αδυναμία των διαδοχικών κυβερνήσεων να τα ξεπεράσει διάβρωσαν την αξιοπιστία του πανεπιστημίου.

Είναι ίσως αναμενόμενο μια κοινωνία που αντιμετωπίζει το φάσμα του εμφυλίου πολέμου να μην αποδίδει ιδιαίτερη σημασία σε θέματα αξιοπιστίας. Παράλληλα όμως το ζήτημα της εκκαθάρισης εξελίχθηκε και σε ιδεολογική αντιπαράθεση. Το πανεπιστήμιο μάλιστα ήταν ένας ιδιαίτερα κατάλληλος χώρος για μία τέτοια αντιπαράθεση.

Σελίδα: 84

Δεν ήταν βέβαια ο αριθμός αυτών που υποτίθεται ότι συμμετείχαν στα Δεκεμβριανά η αιτία της οξύτατης αντίδρασης εναντίον τους. Εκείνο που προκάλλουσε δέος ήταν η επιρροή που ασκούσε αυτή η εναλλακτική ιδεολογία, η οποία ήταν φανερό ότι είχε εξαπλωθεί στη διάρκεια της Κατοχής. Το ζητούμενο ήταν λοιπόν να αντιστραφεί μια κατάσταση που είχε αναπτυχθεί επικίνδυνα την περίοδο εκείνη.

Το «Πανεπιστήμιον είναι μάλλον ίδρυμα εθνικόν παρά εκπαιδευτικόν», τόνιζε χαρακτηριστικά ένας από τους πλέον κραυγαλέους υποστηρικτές αυτής της νοοτροπίας.

Στο πλαίσιο αυτό φαίνεται ότι δεν θεωρήθηκε επιλήψιμο να ασκηθούν εκβιαστικές πιέσεις για να διογκωθεί ο αριθμός των διαμαρτυρούμενων καθηγητών. Ο ίδιος ζήλος ήταν επίσης μία πρόφαση για να καλυφθούν παράνομοι διορισμοί, αδιαφορία, παθητικότητα αλλά και συνεργασία στη διάρκεια της Κατοχής. Επιπλέον, η άρνηση να επιτραπεί οποιαδήποτε μορφή εκκαθάρισης ήταν μία σαφής απόδειξη της ανυποχώρητης πεποίθησης ότι όσοι καθηγητές πρέσβευαν ένα συγκεκριμένο πολιτικό δόγμα ήταν πέραν πάσης μομφής.

²⁵ ΙΑΠΑ, Πρακτικά Συγκλήτου, συνεδρία 29η, 26 Μαρτίου 1946.